

Іванна Ломака

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

I.Lomaka. Regional features of religious organizations in Ukraine. Religion is the specific sphere of human vital functions, phenomenon many-sided and ambiguous. A study appears all more important, with the purpose of effective realization, potential of such social institute, as religion, for the sake of maintenance of the stable functioning of society, achievement of social consensus in understanding and decision each time of more wide circle of problems which appear before humanity today.

На сучасному етапі історичного розвитку України, коли попередня державна ідеологія зазнала краху, а нові не завоювали довіри у людей, великого значення на шляху духовного відродження України набувають релігія як форма суспільної свідомості і Церква як важливий інститут громадянського суспільства. Один із найцитованіших політологів сучасності С. Гантінгтон пише про крах політичних ідеологій минулого століття — комунізму, фашизму, соціал-демократії, анархізму — і про «велике повернення» релігії¹.

Релігійно-церковні організації сьогодні становлять значну частину громадських організацій України. Вони займаються освітою, місіонерською діяльністю, видають значну кількість газет і журналів, мають свої сторінки Інтернет. Як й у минулому, релігійно-церковні організації мають можливість здійснювати серйозний ідеологічний і політичний вплив на суспільство. Основна маса релігійно-церковних

організацій в Україні представляє християнське вчення. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» надав релігійним організаціям право юридичної особи, якого раніше вони не мали. Релігійними організаціями, які визначаються юридичними особами з моменту реєстрації їх статутів (положень), є: релігійні громади віруючих, релігійні (церковні) управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, які складаються із релігійних організацій².

Достатньо чіткого визначення в ньому набула й конституційна формула відокремлення церкви від держави. Крім того, релігійні організації не виконують державних функцій. Разом з тим держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій: сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості і поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань і їхніми релігійними організаціями. Всі релігії, віросповідання і релігійні організації рівні перед законом.

Законом також встановлено, що релігійні організації не беруть участі в діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів в органи державної влади, не ведуть агітації і не фінансують виборчих кампаній будь-яких кандидатів у ці органи. Однак священнослужителі як громадяни мають право на участь у політичному житті нарівні з іншими громадянами. Сьогодні в радах різних рівнів — від сільської і селищної до Верховної Ради України — є обрані депутатами священнослужителі різних релігій, які були висунуті як кандидати у депутати під час виборчих кампаній не релігійними центрами, об'єднаннями чи громадами, а громадянами за місцем їхнього проживання або позацерковними громадськими організаціями.

Релігійна громада є місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного культу, віросповідання, однієї течії, які добровільно об'єдналися задля спільного задоволення релігійних потреб. Держава визнає право релігійної громади на її підпорядкованість з канонічних і організаційних питань будь-яким діючим в Україні і за її межами релігійним центрам (управлінням), а також вільну зміну цієї підпорядкованості.

Це положення має надзвичайно важливе значення. Релігійні центри практично всіх діючих в Україні конфесій розташовуються за її межами. І в цьому специфіка української поліконфесійності. В українських католиків центр — Ватикан (святий Престол у Римі). Українська православна церква перебуває у канонічному і молитовному єднанні з Московською патріархією і фактично підпорядкована

у багатьох питаннях її юрисдикції. Майже всі протестантські конфесії в Україні (баптисти, адвентисти, п'ятидесятники, свідки Єгови) також тією чи іншою мірою підпорядковані своїм зарубіжним центрам, штаб-квартири яких традиційно розташовані у США, Англії, Швейцарії.

Розглядаючи процеси формування і розвитку громадянського суспільства в Україні з науковими методами дослідження, у цьому разі — політологічним, усвідомлюєш, що вони мають риси, які роблять їх в чомусь схожими на процеси, які відбувалися в інших країнах, які відбуваються в усьому цивілізованому світі. І в той же час виявляєш, що українське громадянське суспільство індивідуальне, неповторне, специфічне саме для України, зумовлене особливостями її історичного розвитку, етнічним складом населення, конфесійним різноманіттям, процесами бурхливого ламання й змін її соціального й політичного ладу за останнє двадцятиріччя. До того ж необхідно знати кількість релігійних об'єднань, організацій, інститутів загалом й за конфесіями³.

На 1 січня 2009 р. Держкомітет у справах релігій визначив статистичні підсумки минулого року в Україні та з'ясував, що релігійна мережа в Україні представлена 55 віросповідними напрямками, зареєстровано 34465 релігійних організацій (на 624 більше, порівняно з минулим роком), а також 33083 релігійних громад, 85 центрів та 255 управлінь, 432 монастирі, 340 місій, 74 братства, 196 духовних навчальних закладів, 12633 недільні школи. Справами церкви опікується 29892 священнослужителі. Релігійні організації для богослужінь використовують 22437 культових та пристосованих під молитовні споруд⁴.

Таким чином, конфесійний простір сучасної України надзвичайно насичений, багатобарвний й різномірний. Цей факт може подобатися або не подобатися, викликати інтерес або роздратування, розглядатися як закономірний результат історичного розвитку українського суспільства або як прояв чиеїсь злої волі або необачності — але від нього нікуди не дітися: конфесійний простір України, структура конфесійного складу її населення сьогодні саме такі, які вони є. І тут виникають принаймні такі питання:

- чи є таке конфесійне різноманіття характерною рисою тільки України або воно являє собою прояв якоїсь загальносвітової тенденції нашого часу;
- як і внаслідок чого виникло таке різноманіття;
- яке місце в ньому займають традиційні церкви;
- яке місце займає релігійно-церковний чинник у процесі формування і розвитку громадянського суспільства в Україні.

Що стосується першого питання, то варто визнати, що зміна, ускладнення й насичення конфесійного простору відбуваються в останнє двадцятиріччя в більшості країн світу. Збільшення відкритості зовнішньому світу, глобалізація економіки, природна й змушена міграція більшого загалу людей, у тому числі переміщення із країни в країну трудових ресурсів, потоки біженців і змушених переселенців з «гарячих точок», зон голоду й природних катастроф призвели в ХХІ ст. до великих змін національного складу багатьох країн, насамперед Європи та Америки, а разом з тим і конфесійної структури населення. У традиційно християнських країнах, таких як Великобританія, Німеччина, Франція, США нині вже існують багатомільйонні мусульманські громади. Одночасно в усьому світі інтенсивно зростають і поширюються численні напрями протестантизму, особливо п'ятидесятницькі і адвентистські церкви⁵. Друга половина ХХ ст. відзначена появою спочатку в США та ряді країн Західної Європи, а потім і в інших країнах нових релігійних і квазірелігійних рухів⁶.

Тобто збільшення насиченості й різноманітності конфесійного простору, що ми спостерігаємо в Україні, не є лише нашою особливістю, а являє собою об'єктивно зумовлену світову тенденцію. Треба відзначити, що цей процес, не тільки в Україні, але й в інших країнах, зустрічає неоднозначну оцінку з боку громадськості, урядів, представників традиційних релігій, у тому числі й спроби адміністративними, а подекуди й законодавчими заходами утримати його розвиток, закрити доступ у свої країни тим або іншим нетрадиційним релігіям і культурам.

Тепер звернемося до другого питання: як і внаслідок чого виникло таке різноманіття конфесійного простору України? Було б помилкою вважати, що воно виникло лише останнім часом, унаслідок якогось швидкоплинного процесу, викликаного релігійно-ідеологічною експансією з-за кордону. Таке різноманіття конфесійного простору України складалося історично, під впливом безлічі факторів: економічних, політичних і етнічних, мирних і військових. Це відгомін історії. Нинішні землі України у різні часи перебували під впливом трьох великих імперій: Австро-Угорської, Османської і Російської. Традиційні для них релігії й культури, розвиток економічних зв'язків, зустріч різних самобутніх культур й, як наслідок, культурний обмін, і місіонерство та інші фактори⁷.

Якщо спочатку, від прийняття християнства в 988 р., можна розглядати Київську Русь (Київське, Ростово-Суздальське, нарешті, Московське Велике князівство) як моноетнічне, моноконфесійне, православне суспільство, то з початком татаро-монгольської навали українські території потрапили під вплив різних державних, політичних

і релігійних утворень. Поступово, внаслідок цих причин населення різних регіонів стало сповідувати різні течії християнства. Так, у Західних регіонах, що потрапили під панування Литви й Польщі, затвердився католицький вплив, з'явилися католицькі громади, православ'я прийняло унію. Східні й центральні території України залишилися православними. Це зумовлено єднанням Московської монархії й православ'я, безумовною державною підтримкою православної церкви, у тому числі в її місіонерській діяльності, що було оформлено юридично та ідеологічно.

Ускладнення конфесійного портрета країни йшло й іншим шляхом, а саме — за рахунок внутрішніх процесів і розколів у самому православ'ї: виділення старообрядників, причому безлічі напрямів, утворення різних форм споконвічного російського сектантства — молокан, духоборців й ін. (процес ґрунтовно досліджений й описаний у працях А.Клибанова⁸).

Отже, вже в дореволюційній Україні, що входила до складу Російської імперії, її конфесійний простір, за безумовної кількісної, статусної і культуротворюючої перевази православ'я, був досить неоднорідним.

І, нарешті, останній великий сплеск появи в Україні нетрадиційних релігій, конфесій, релігійних новоутворень відбувся з початком «перебудови» і процесів демократизації й реформування суспільного устрою країни, з падінням «залізної завіси», проголошенням Української незалежності, відкритості України західному світу⁹. Цей процес пішов по кількох напрямках. Країну заповнили іноземні місіонери і проповідники, що представляли як уже діючі в Україні церкви й релігійні напрями, головним чином протестантські, так і нові — Церква об'єднання, Церква сайєнтології, релігійні рухи й культу орієнталістського напрямку. Стали виникати релігійні й квазірелігійні утворення, так би мовити, вітчизняного походження: Біле братство — Юсмалос, Богородичний центр (пізніше став іменуватися Церквою Матері Божої Преображенної). До цього варто додати й процеси, що відбуваються усередині православної церкви, які також вели до збільшення розмаїтості конфесійної картини розколу: УПЦ Московського патріархату, УПЦ Київського патріархату, Українська автокефальна православна церква, яка виникла на тлі боротьби за національну православну церкву, та ще низка інших православних церков. Характерно, що ці течії православного коріння не мають в Україні своїх навчальних закладів, видань, братств, мають обмежену кількість служителів культу¹⁰.

З 1992 р. досить активно проходить відродження Римо-Католицької церкви. У зв'язку з подіями, що відбувались у 40–50-х р., Римо-

Католицька церква в УРСР мала певні формальні і неформальні обмеження, хоча й діяла легально, але її активний розвиток протягом 90-х років став несподіванкою¹¹.

Сьогодні Римо-Католицька церква динамічно розвивається. Вона має 8 навчальних закладів (понад 569 слухачів). Нині діють 1070 римокатолицьких організацій, 91 монастир (704 насельники), 523 недільні школи. РКЦ має 13 періодичних видань, 559 священнослужителів, серед яких 251 — іноземець¹².

На сьогодні за кількістю релігійних організацій найважливішою релігійною складовою громадянського суспільства в Україні залишається православ'я. Загалом воно налічує 15 863 релігійних організацій, що становить 51,5% від усієї кількості релігійних організацій у країні. Всього на початок 2005 року в Україні:

– УПЦ Московського патріархату нараховувала 44 єпархії, в яких діяло 11 539 громад віруючих, які обслуговували 8936 кліриків. Церква налічувала 177 монастирів (4562 ченців і черниць), 19 духовних навчальних закладів (4211 слухачів), 106 періодичних видань, 4158 недільних шкіл та 34 братства;

– УПЦ Київського патріархату мала 31 єпархію, 4128 релігійних організацій (2993 священнослужителів). Вона мала 45 монастирів зі 130 ченцями, 16 духовних навчальних закладів (1118 слухачів), 26 місій і 9 братств, 36 періодичних видань та 1234 недільні школи;

– Українська автокефальна православна церква (із Предстоятелем митрополитом Київським і всієї України Мефодієм) мала 1220 релігійних організацій (702 священники). Відзначимо, що 67% громад знаходиться у Галичині. Церква мала 7 місій, вісім монастирів, 301 недільну школу і 7 періодичних видань.

Окрім названих, на початку 2009 р. діяла ще низка інших православних церков. Так, Російська вільна (закордонна) православна церква мала 27 громад, Апокаліптична ПЦ — 6 (всі — на Вінниччині). Діяло дві греко-православні громади, сім — православних незалежних. Функціонували громади Реформованої і Соборноправної православних церков. Поширені також різні об'єднання православного коріння. Так, Старообрядницька церква білокриницької згоди мала 58 громад. До Руської православної старообрядницької церкви без попівської згоди належало 12 громад (5 із них — на Житомирщині). Російська істинно-православна церква об'єднувала 23 громади. Церква Матері Божої Преображенної налічувала 14 громад. На Одещині діяла одна громада інокентіївців. Незмінною залишалася кількість громад молокан — 4. Характерно, що ці течії православного коріння

не мають в Україні своїх навчальних закладів, видань, братств, мають обмежену кількість служителів культу¹³.

Досить активно проходить відродження Української греко-католицької церкви. За кількістю релігійних організацій (3732) вона посідає третє місце в Україні. Церковну службу в УГКЦ здійснює понад 2,3 тис. священників. 92,3% мережі греко-католиків зосереджено в трьох галицьких та Закарпатській областях¹⁴. Церква має 106 монастирів (1250 насельників), 17 місій, 2 братства, 15 навчальних закладів (1539 слухачів), 1156 недільних шкіл, видає 27 газет і журналів.

Іntenсивно розвивається в Україні протестантизм¹⁵. Загалом він нараховує 8281 релігійних організацій, у тому числі: християн-баптистів — 3033, християн віри євангельської (п'ятидесятників) — 2500, свідків Єгови — 1056, адвентистів сьомого дня — 1059. Громади Реформатської церкви є лише в Закарпатті (118). Три Лютеранські церкви — німецька, українська і шведська — мають, відповідно, 40, 43 і 19 громад. Пресвітеріан в Україні 76 громад. Усі протестантські церкви мають необхідні управлінські структури, 89 навчальних закладів (понад 9600 слухачів), 4182 недільних шкіл, 191 протестантську місію, налагоджену видавничу діяльність (видають 79 газет і журналів).

Мусульманських громад в Україні 1135, вони і надалі розділені між 5 управліннями¹⁶. Найбільше громад у Духовного управління мусульман Криму — 959. В Україні діє 8 духовних навчальних закладів мусульман (301 слухач), видається 7 газет.

Іудаїзм має нині у нас шість течій, які разом нараховують 268 громад. Існує сім іудейських навчальних закладів, друкується 29 періодичних видань.

Набули поширення в Україні новітні релігійні течії і напрями. Серед них насамперед помітними є громади різних харизматичних напрямків (1473). Вони є переважно в східних та південних областях України¹⁷. Діє також Новоапостольська церква (59 громад), Церква Ісуса Христа Святих останніх днів — мормонів (55), Церква Христа (118). Дещо стабілізувалися неоорієнталістські течії — Товариство свідомості Крішні (46 громади), буддисти (56). Функціонує 109 громад різних рідновірських напрямів, зокрема 52 — РУНВіри.

Наведені статистичні дані свідчать про значну поширеність релігії на всій території України. В діяльності релігійних організацій та церков залучена значна частина населення нашої держави. Це не може не позначитися на процесах формування громадянського суспільства, оскільки вплив релігійного чинника відчувається майже у всіх сферах суспільного життя. Наведені статистичні відомості дають змогу констатувати той факт, що домінуючу роль у суспільно-політичному

житті України і, зокрема, у процесах формування громадянського суспільства відіграє православна церква. Якщо говорити про католицизм, то він в Україні виявляється в трьох різновидах: греко-католицькому, римо-католицькому та вірмено-католицькому. Хоча він має свої організації у всіх областях України, однак домінує на Заході — в Галичині, Закарпатті і на Поділлі. Католицизм не є популярним на Сході, Півдні та Центрі України.

Факт значного розмаїття церковних спільнот в Україні, складних стосунків і навіть конфліктів між ними не варто драматизувати. Цей феномен розколів та розбрату, мабуть, уже перейшов свою кульмінаційну фазу, про що свідчить неухильне зменшення баталій за храми та налагодження контактів і конкретних форм співпраці між ієрархами та вірними різних конфесій. При цьому складність релігійної консолідації української нації зумовлена не стільки наявністю в Україні різних конфесій, скільки розколом у православ'ї та латентним протистоянням між різними гілками християнства. Наприклад, якщо розглядати Західну Україну, то її за релігійно-конфесійними характеристиками можна розділити на чотири різні регіони:

1) Закарпаття — органічна належність до кола народів і держав Дунайсько-Карпатсько-Центральноєвропейського регіону — греко-католицизм;

2) Буковина (Чернівецька область) — входження в Карпато-Дунайське культурне коло — православ'я;

3) Галичина (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області) — традиційно сильні економічні й культурні зв'язки з Польщею — греко-католицизм;

4) Волинь (Волинська, Рівненська області) — ті ж самі характеристики, що й для Галичини — греко-католицизм, а також православ'я.

Доволі строкатий вигляд має релігійна палітра і в інших регіонах України, що дає змогу зробити принциповий висновок про те, що державна влада повинна дуже зважено підходити до підтримки тієї чи іншої конфесії. Загалом же релігійні цінності є основою моралі, без якої нація приречена на загибель.

При цьому політикам і державним діячам потрібно брати до уваги регіональну специфіку найбільших церков України — вплив УПЦ поширюється, головним чином, на Схід і Південь, УПЦ (КП) — на Київ і Центр, римо-католицької, греко-католицької, автокефальної та протестантської церков — на Захід, частково на Центр. Тому актуальною є проблема становлення єдиної Української помісної православної церкви. Сучасний стан поділу українського православ'я є закономірним наслідком розірваності українських земель і української

Церкви упродовж історично тривалого часу. Водночас це є гальмом консолідації нації.

Незважаючи на невдалі попередні історичні спроби, ідея створення національної релігійної організації в Україні й сьогодні користується помітним авторитетом. Ось лише кілька офіційних заяв нині покійного предстоятеля Української православної церкви Київського патріархату Патріарха Володимира (Романюка): «Будь-які тлумачення, що, мовляв, усі конфесії мають бути рівними, що нам не потрібна державна Церква, мені просто не зрозумілі. Я, наприклад, вважаю, що повинна бути Церква державною, якщо вже не де-юре, то де-факто... Наша державна влада не повинна реєструвати все підряд і казати: будьмо всі однакові, рівні перед законом... нема такого у світі, щоб всюди були релігії рівні»¹⁸. І далі: «Я — за державну Церкву. Це необхідно, коли нація будується. Має бути фундамент, і в Україні ним має бути православ'я»¹⁹.

Підсумовуючи викладений матеріал, можна зазначити, що на сучасному етапі релігійний чинник відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні модерної політичної нації. Наведені факти участі церкви та релігійних організацій у суспільно-політичному житті свідчать про те, що сьогодні часто під впливом релігійних мотивів формується політична свідомість українців, а іноді і приймаються важливі політичні рішення. Серед одних з найскладніших і найсуперечливіших релігійно-церковних чинників формування національної свідомості залишається релігійна регіоналізація.

¹ Гантінгтон П. Релігія й третя хвиля // Релігійна свобода та права людини. — Т. 1. — Львів: Логос, 2000. — 427 с.

² Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України зі змінами та доповненнями від 23.12.1993 року // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — №13. — Ст. 66.

³ Курас І.Ф., Рибачук М.Ф., Кирюшко М.І., Фещенко П.І. Релігія і політика в сучасній Україні. — К.: Логос, 2000. — С. 67.

⁴ Колодний А., Саган О. Церкви України: цифри, факти, тенденції <http://proua.com/> 12.10.2009 р.

⁵ Дудар Н., Пилипович Л. Нові релігійні течії в Україні. — К. — 2000. — С. 37.

⁶ Колодний А., Саган О. Вказ. праця.

⁷ Курас І.Ф., Рибачук М.Ф., Кирюшко М.І., Фещенко П.І. Вказ. праця. — С. 67.

⁸ Клибанов А.И. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. — 1917 г.). — М.: Наука, 1965. — 348 с.

⁹ Дудар Н., Пилипович Л. Вказ. праця. — С. 36.

¹⁰ Шуба О.В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: Політологічний аналіз. — К.: Криниця, 1999. — 323 с.

¹¹ Релігійна панорама. — К.: УНІАН РІСУ, 2000. — С. 51.

¹² Колодний А., Саган О. Вказ. праця.

¹³ Там само.

¹⁴ Шуба О.В. Вказ. праця. — 323 с.

¹⁵ Курас І.Ф., Рибачук М.Ф., Кирюшко М.І., Фещенко П.І. Вказ. праця. — С. 234.

¹⁶ Шуба О.В. Вказ. праця. — 323 с.; Рибачук М. Ф. Християнство в сучасній Україні: політологічний аспект // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К.: Рада 1999. — С. 173.

¹⁷ Филипович Л. Поширення нових релігійних течій і рухів в Україні // Релігійна свобода: історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення. К. — 1998. — С. 100–101.

¹⁸ Релігія і суспільство в Україні: фактори змін: Матеріали міжнародної конференції 15–16 травня 1998 р. — К., 1998. — С. 118.

¹⁹ Там само. — С. 120.